

К. геогр. н. Тодоров В.І.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ДУНАЙ-ДНІСТРОВСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Південно-західна частина Одеської області (Дунай-Дністровське межиріччя) займає територію Північно-Західного Причорномор'я від Дністровського лиману до гирла Дунаю. Регіон має прикордонне та приморське положення. Він розташований вздовж державних кордонів з Молдовою та Румунією. На півдні та південному сході омивається водами Чорного моря.

У серпні 1998 р. південні адміністративні райони регіону увійшли до складу єврорегіону “Нижній Дунай” разом з сусідніми територіями Молдови і Румунії. Нижнім Дунаєм мають пройти траси міжнародних транспортних коридорів (МТК), зокрема МТК № 7 – “Дунайський водний шлях” та МТК № 9 – “Гельсінкі (Фінляндія) – Олександрополіс (Греція)”. Дунай розглядають як одну з ключових ланок МТК TRACECA – “Європа – Кавказ – Азія” та Євро-Азійського нафтотранспортного коридору (“ЄАНТК”). Через регіон пройдуть ланки Єдиної транспортної системи країн Чорноморського економічного співробітництва. На Нижньому Дунаї активізується транскордонне співробітництво, організуються поромні переправи, зростає прикордонна торгівля, розробляються програми трансграничного співробітництва. Таке географічне положення дає широкі можливості для виходу регіону на світовий ринок, для розвитку зовнішньоекономічної діяльності та міжнародного співробітництва.

Економіка України знаходиться у глибокій трансформаційній кризі. Господарський комплекс Одеської області, як і всієї країни в цілому, гостро потребує структурно-технологічної перебудови. Однією з найбільш нагальних проблем обласного регіону є відновлення та розвиток соціально-економічного комплексу межиріччя.

Дунай-Дністровське межиріччя вирізняється своїм особливим геополітичним і гео економічним положенням і, завдяки цьому, позначений у різних міжнародних проектах та інтеграціях – економічних, транспортних, екологічних, політичних. В регіоні стикаються і перетинаються різноманітні інтереси не лише України, Молдови та

Румунії, але й багатьох інших країн, зокрема західноєвропейських, балканських, Туреччини, Росії.

Південно-західна частина Одещини відносно слабо забезпечена мінерально-сировинними ресурсами. Тут необхідно відзначити незначні запаси бурого вугілля (м. Болград), нафти (с. Кулевча Саратського району), вапняку (с. Главани Арцизького району), пісків (м. Вилкове та с. Шабо Білгород-Дністровського району) та мармуру і доломіту (північніше міста Білгород-Дністровський). Разом з цим південно-західна частина обласного регіону виділяється своїм рекреаційним потенціалом (клімат, море, лікувальні грязі, мінеральні джерела, рапа лиманів і моря), біологічними ресурсами моря, лиманів, великих річок, високоцінними біосферними ресурсами, представленими унікальними і своєрідними природними комплексами (плавні, коси, пересипи), екосистемами та біоценозами [1, с. 23]. Все ж найбільш значущими природними ресурсами є земельні.

Регіон має величезні водні ресурси, що є унікальними для степової зони. Вони представлені двома крупними річками (Дунай, Дністер), Придунайськими озерами, підземними водами різної якості. Окремо слід виділити приморські лимани–озера. Найбільшими серед них є Дністровський, Будацький, Бурнас, Алібей, Шагани, Сасик. Для задоволення рекреаційних потреб населення обмежена можливість використання тільки ресурсів Сасицького лиману. Це обумовлено негативним результатом його опріснення дунайською водою, яке було проведене в 1978 році. Відзначимо, що не дивлячись на все це Дунай-Дністровське межиріччя відноситься до території з вкрай обмеженими запасами доброякісної питної води.

Більшість з лиманів виділяється унікальним мінеральним складом лікувальних грязей. Зокрема, найчистішими та найбагатшими в Україні запасами сульфідних грязей характеризується родовище лиману Алібей, в межах якого концентруються понад 14% їх загальнодержавних запасів [2, с. 159]. Існує історичний опит використання й інших приморських лиманів для лікування населення. Татари ще в XVI столітті прийшли до висновку, що озеро Солоне, в якому вони видобували сіль, позитивно впливає на здоров'я людей. В регіоні переважають природні піщані пляжі. До найбільш перспективних території розвитку пляжно-курортного відпочинку відносяться Жебріянська та Будацька коса.

Регіон має доволі складну історію. Можливість безпечного переходу річки Дунай привертала до межиріччя увагу численних народів, які переселялися зі сходу у Центральну та Південну Європу, а іноді і в зворотному напрямку. Ця територія багата видатними історичними пам'ятками. Безумовно найбільш відомим є античне грецьке

місто Тіра, засноване у VI столітті до н. е. Його залишки включені до списку видатних пам'яток археології України. Однак небагато людей знають, що в середині другого тисячоліття значну роль в життєдіяльності Північного Причорномор'я та значної частини Східної Європи відіграло місто Лікостоман. Воно знаходилося на одному з островів дунайської дельти поблизу сучасної Кілії (точні його координати не встановлені). Розміщення у важкодоступному для регулярних нападів різних держав місці на кордоні тогочасних мусульманського та християнського світів стимулювало розвиток міста як крупного торговельного центру. Фактично це найбільш вдалий досвід використання транзитних можливостей регіону. З періодом перебування регіону у складі Римської імперії пов'язане виникнення гігантської земляної фортифікаційної лінії - Траянового валу, залишки якої тягнуться від Старих Троян (озеро Китай) до селища Суворове (озеро Катлабуг) і до села Табаки. Протягом XIV – XVIII століть були споруджені велетенські фортеці — Білгород-Дністровська, Ізмаїльська, Кілійська.

Зміна абсолютної чисельності населення значною мірою є демографічною траєкторією, що була пройдена регіоном в процесі історичного розвитку. За останні півстоліття стався перехід від традиційного екстенсивного типу до сучасного типу відтворення населення, який супроводжувався зміною співвідношення народжуваності та смертності в демографічному процесі.

Чисельність населення Дунай-Дністровського межиріччя за станом на 01.01.2012 р. складала 577,5 тис. чол. (табл. 1), або 24,2 % від загальної чисельності населення Одеської області. Історико-географічні особливості господарського освоєння і значний період локалізації в межах регіону адміністративно-територіальних одиниць різних ієрархічних рівнів обумовили відмінності його демографічних показників від загальнообласних. Інтенсивний розвиток широких за масштабом та глибоких за сутністю процесів депопуляції значно погіршало демографічну ситуацію.

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Дунай-Дністровського межиріччя (тис.чол.)

Населення тис. чол.	1959	1970	1979	1989	1991	1993	1995	1998	2001	2006	2012	Збільш ення (+;-)
Все населення	576,6	660,4	664,1	672,5	672,8	686,1	684,5	670,2	655,5	596,3	577,5	+0,9
Міське	162,2	234,2	260,2	296,1	298,5	306,9	304,9	296,9	289,5	245,6	243,4	+81,2
Сільське	405,4	426,2	396,9	376,4	374,3	379,2	379,6	373,3	366,0	350,7	334,1	-71,3

Протягом 1959 – 2012 рр. населення межиріччя збільшилося на 0,2%, що значно менше відповідного показника обласного регіону в цілому (17,8%). Цей приріст досягнутий за рахунок зменшення сільського населення на 17,6% (в абсолютному виразі воно зменшилося з 405,4 до 334,1 тис. чол) та збільшення міського – на 50,1% (табл. 2). Тобто мінімальне збільшення абсолютної чисельності населення (0,2% або 0,9 тис. чол) зумовлене головним чином особливістю динаміки міського населення. Відзначимо, що найбільших демографічних втрат регіон зазнав в період між 2001 та 2006 роками. За цей час міські поселення втратили 15,2%, а сільські – 4,2% свого населення.

Дунай-Дністровське межиріччя вирізняється більш несприятливими, ніж Одеська область в цілому, параметрами зміни чисельності населення. Якщо в обласному регіоні міське населення зросло на 65,4%, то в даному регіоні воно збільшилося на 50,1%; якщо сільське населення області скоротилося на 25,4%, то в межиріччі це зменшення склало 17,6%. Така динаміка чисельності міського та сільського населення зумовила збільшення людності межиріччя на 0,2%, а Одещини – на 17,8%.

Таблиця 2.

Темпи зростання чисельності населення Одеської області
та Дунай-Дністровського межиріччя (%)

Населення	1970 до 1959	1979 до 1970	1989 до 1979	1991 до 1989	1994 до 1993	1995 до 1994	2001 до 1989	2006 до 2001	2012 до 2006	2012 до 1959
Дунай-Дністровське межиріччя										
Все населення	114,5	100,6	101,3	100,0	100,1	99,6	97,5	91,0	96,8	100,2
Міське	144,4	111,1	113,8	100,8	99,8	99,5	97,8	84,8	99,1	150,1
Сільське	105,1	93,1	94,8	99,4	100,4	99,7	97,2	95,8	95,3	82,4
Одеська область										
Все населення	117,2	106,5	103,9	99,7	99,6	99,2	94,3	97,3	99,4	117,8
Міське	139,5	119,0	110,0	100,1	99,3	99,1	94,0	97,7	100,5	165,4
Сільське	97,5	90,7	93,8	99,1	100,1	99,5	94,9	96,5	97,4	74,6

Період з 1959 до 2012 року можемо поділити на два етапи. На першому етапі, якій завершився в 1994 році, спостерігалось збільшення чисельності населення, а на другому – постійне зменшення людності. Слід відзначити, що депопуляція населення в Дунай-Дністровському межиріччі почалося на 3 роки пізніше, ніж в середньому по області.

Картина динаміки абсолютної чисельності населення регіону в розрізі адміністративних районів характеризується ще більшою строкатістю. В період між 1959 та 2012 роками збільшилася людність шістьох адміністративних районів. Виключення складають Арцизький, Тарутинський та Саратський райони. Падіння людності двох районів, які наведені першими, проходило регулярно (тільки за період з 1979 до 1989 р. чисельність населення Тарутинського району збільшилася на 3,2%). Зменшення чисельності населення Саратського району значною мірою зумовлене його різким

I МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«Проблеми та перспективи інноваційного соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: регіональний вектор» Ізмаїл - 2012

падінням між 2001 – 2006 роками (6,1%). Для усіх адміністративних районів збільшення чисельності міського населення.

Тут показники народжуваності складають 8 – 12‰, смертність населення завдяки кращій демографічній структурі значно менша, ніж в інших районах Одеської області (в північній і центральній частинах Одещини показники смертності в середньому перевищують 20‰). Відзначимо, що депопуляція населення межиріччя почалася на 4 роки пізніше, ніж у середньому по області. Причинами стрімкого підвищення смертності, крім суто демографічних факторів, були такі, як погіршення матеріального рівня життєдіяльності населення, значне скорочення доходів, розпад державної безкоштовної системи охорони здоров'я, скорочення кількості медичних закладів, особливо в сільській місцевості, погіршення екологічної ситуації. Викликає занепокоєність розповсюдження інфекційних захворювань, підвищення смертності серед осіб працездатного віку. Помітно зросло число смертельних випадків від побутових і виробничих травм, самогубств, тощо.

Населені пункти межиріччя є складовою частиною національної (опорний центр – Київ), міжрегіональної та обласної систем розселення (опорний центр – Одеса). Безпосередньо в межах самого регіону деякі автори виділяють 2 міжрайонні територіальні системи розселення (Придунайську (Ізмаїльську), до складу якої входять Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський райони, та Арцизьку – Арцизький, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський райони), а Білгород-Дністровський район відносять до Одеської приміської системи розселення [3, 4]. Проте сучасна трансформація економіки України вплинула на просторовий прояв життєдіяльності населення. Ці особливості, що знайшли відображення у сучасній структурі автобусного пасажирського сполучення та виявлені автором на етапі польового дослідження регіону, дозволяють виділити 3 міжрайонні територіальні системи розселення:

Арцизька – об'єднує Арцизький та Тарутинський райони. Опорний центр – м. Арциз;

Білгород-Дністровська – об'єднує Білгород-Дністровський, Саратський та Татарбунарський райони. Опорний центр – м. Білгород-Дністровській;

Ізмаїльська – концентрується в наголошених вище межах. Опорний центр – м. Ізмаїл.

Територіальні системи розселення більш низьких ієрархічних рівнів включають районні, кущові, локальні та елементарні. У регіоні налічується дев'ять районних систем розселення. Центри кущових систем складають селища міського типу та села з

I МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«Проблеми та перспективи інноваційного соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: регіональний вектор» Ізмаїл - 2012

чисельністю населення більше 5 тисяч чоловік. Виняток становлять місто районного підпорядкування Вилкове та колишній районний центр село Нова Іванівка.

Межиріччя Дунаю та Дністра характеризується поліцентричним приморсько-фасадним типом територіальної структури господарства, основними секторами якого є морегосподарський, транспортний, рекреаційний і агропромисловий комплекси. В береговій зоні, що виділяється значним рекреаційно-антропогенним навантаженням на навколишнє середовище, концентруються головним чином портово-промислові (Рені, Ізмаїл, Кілія, Усть-Дунайський, Білгород-Дністровський), промислові (Болград, Татарбунари) центри і курортно-рекреаційні (Затоцько-Сергієвський, Татарбунарський) райони. Однак і в приморській смузі курортно-рекреаційних зон інтенсивно розвивається сільськогосподарське виробництво. Тут основними господарськими суб'єктами є рибоаграрні підприємства. За часів Радянського Союзу єдиним промисловим центром периферійної частини межиріччя з відносно стійкою зоною економічного тяжіння було місто Арциз. Вигідне транспортно-географічне положення нівелюються низьким рівнем розвитку транспортної інфраструктури в центральній частині регіону.

В межиріччі Дунаю та Дністра найбільшим пріоритетом є розвиток галузей морегосподарського і транспортного комплексу (міжнародного транзиту, зовнішньоторговельного, морепромислового циклів). Завершення будівництва глибоководного судового ходу "Дунай – Чорне море", значно покращить транспортно-географічне положення, та підвищить роль Українського Придунав'я в системі міжнародних транспортно-комунікаційних зв'язків портів Дунайського регіону Європи.

В складі господарства регіону можна виділити такі міжгосподарські комплекси: 1) агропромисловий; 2) транспортний; 3) біосферно-природно-охоронний; 4) водогосподарський; 5) рибогосподарський; 6) рекреаційний.

Тут сформувався розвинутий агропромисловий комплекс з такими спеціалізованими підкомплексами:

- виноградарсько-виноробницький, в складі якого Арцизький, Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Саратський, Татарбунарський і Шабський винзаводи та чисельні соковиноробні цехи;

- плодоовочеконсервний – Арцизький, Саратський і Татарбунарський заводи продтоварів, Ізмаїльський консервний завод, Кілійський томатний цех та цеха з первинної переробки овочів і плодів;

I МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«Проблеми та перспективи інноваційного соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: регіональний вектор» Ізмаїл - 2012

- зернопродуктовий – з Арцизьким, Білгород-Дністровським, Болградським, Ізмаїльським і Кілійським комбінатами хлібопродуктів, пекарнями різної потужності в більшості поселень, мережею елеваторів і хлібоприймальних пунктів, експортом зерна через Ренійський, Ізмаїльський, Усть-Дунайський і Білгород-Дністровський порти;
- м'ясопромисловий – Арцизький, Білгород-Дністровський, Ізмаїльський, Кілійський і Ренійський м'ясокомбінати та забійні цехи;
- молокопромисловий, який очолюють Арцизький та Ізмаїльський молокозаводи, Кілійський маслозавод, Тарутинський сирзавод і численні сепараторні цехи.

Південно-західна частина Одещини – аграрний регіон, розвиток якого тісно пов'язаний з раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу. За більш ніж шістдесятирічний період радянської історії межиріччя значно зріс рівень господарського освоєння території. З початку 1870-х років для Дунай-Дністровського межиріччя була характерна рослинницько-тваринницька спеціалізація сільськогосподарського виробництва. Зараз основу агропромислового комплексу складають виробництво зернових і зернобобових культур, соняшнику, винограду, м'яса, молока та продуктів їх переробки. Рослинництво виділяється зерно-кормовою структурою посівних площ. Специфікою зернового господарства є культивування рису на заплавах дельти Дунаю (Кілійський район).

Межиріччя Дунаю та Дністра добре забезпечено рекреаційними ресурсами різних видів. Комфортний клімат, концентрація унікальних за своїм складом лікувальних грязей, переважання природних піщаних пляжів сприяють розвитку курортно-лікувального відпочинку. Складна історія регіону, пам'ятки різних епох, поліетнічний склад населення, збереження основними спільнотами традиційної матеріальної і духовної культури, значний перелік видатних людей, життєдіяльність яких пов'язана з регіоном, створюють передумови для розвитку туристично-рекреаційної діяльності. Однак розвиток багатьох напрямів індустрії туризму лімітується фактично повною відсутністю необхідної інфраструктури.

Перспективи подальшого розвитку регіональної системи розселення межиріччя залежать від характеру дії двох чинників. По перше, від реалізації наявних проєктів розвитку інфраструктури. Це насамперед будівництво автобану Одеса – Рені, реконструкція залізниці Одеса – Ізмаїл, її продовження до міста Рені та інші об'єкти інфраструктури, створення яких передбачено зокрема «Програмою комплексного розвитку Українського Придунав'я на 2004 – 2010 роки» [5]. По друге, на організацію життєдіяльності населення безпосередньо впливає розселенська ємність територій. За

I МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«Проблеми та перспективи інноваційного соціально-економічного розвитку
в умовах глобалізації: регіональний вектор» Ізмаїл - 2012

сучасного рівня розвитку технології територія не здатна забезпечити комфортний розвиток тієї кількості людей, яка у даний час живе за рахунок сільськогосподарського доходу. Особливу актуальність набуває питання структурних реформ у сільській місцевості. Необхідно розвивати трудомісткі галузі господарства (насамперед виноградарства та переробної промисловості).

Список літератури

1. Одеський регіон: природа, населення, господарство: Навч. посіб. / О.Г. Топчієв, І.І. Кондратюк, О.І. Полоса та ін.; За заг. ред. О.Г. Топчієва. – Одеса: Астропринт, 2003. – 184 с.
2. Масляк П.О. Рекреаційна географія : навч. посіб. / П.О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
3. Географія Одещини: природа, населення, господарство (під ред. О. Г. Топчієва). Одеса: Астропринт, 1998. – 88 с.
4. Питюрєнко Е. И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. – Киев: Наукова думка, 1983.
5. Постанова Кабінету Міністрів України “Програма комплексного розвитку Українського Придунав’я на 2004 – 2010 роки”. – 31 березня 2004 р. – № 428.